

ABBOSIYLAR XALIFALIGI: DAVLAT TUZILISHI, SIYOSIY BOSHQARUV VA MADANIY TARAQQIYOT

Abbos RAXMATOV

Fargʻona davlat texnika universiteti

Ijtimoiy fanlar va sport kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqola Abbosiylar xalifaligini siyosiy, ma'muriy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada Abbosiylar davlatining vujudga kelish sabablari, markazlashgan hokimiyat tizimi, harbiy va moliyaviy boshqaruv, shuningdek ilm-fan va madaniyat rivoji o'rganiladi. Shu orqali Abbosiylar davri islom dunyosida siyosiy va madaniy jihatdan muhim bosqich sifatida tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Abbosiylar, xalifa, siyosiy boshqaruv, devon tizimi, ilm-fan, madaniyat, markazlashuv.

Аннотация. Статья посвящена анализу Аббасидского халифата с политической, административной и культурной точек зрения. Рассматриваются причины возникновения Аббасидской державы, система централизованного управления, военное и финансовое управление, а также развитие науки и культуры. Таким образом, период Аббасидов рассматривается как важный этап в политическом и культурном развитии исламского мира.

Ключевые слова: Аббасиды, халиф, политическое управление, система диуана, наука, культура, централизация

Abstract. This article analyzes the Abbasid Caliphate from political, administrative, and cultural perspectives. It examines the origins of the Abbasid state, the centralized governance system, military and financial administration, as well as the development of science and culture. The Abbasid period is thus considered a significant stage in the political and cultural evolution of the Islamic world.

Keywords: Abbasids, caliph, political governance, diwan system, science, culture, centralization

KIRISH (INTRODUCTION)

Abbosiylar xalifaligi (750–1258) islom tarixida siyosiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan eng muhim bosqichlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu davr Ummaviylar hukmronligidan keyingi siyosiy beqarorlik va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etish maqsadida yuzaga kelgan. Abbosiylar hokimiyati bilan bir qatorda davlat boshqaruvi tizimi tubdan o'zgartirilib, markazlashgan hokimiyat va rivojlangan ma'muriy apparat shakllandi. Shu davrda ilm-fan, madaniyat, iqtisodiyot va huquqiy tizimlarda sezilarli taraqqiyot kuzatildi.

Abbosiylar davrining ahamiyati faqat siyosiy hokimiyat bilan cheklanmaydi; bu davr musulmon sivilizatsiyasining ilmiy "oltin davri" sifatida ham tanilgan. Shu sababli, Abbosiylar xalifaligini o'rganish orqali islom davlat boshqaruvi, ijtimoiy tuzilma va madaniy rivojlanish jarayonlarini kompleks tarzda tushunish mumkin. Mazkur maqola Abbosiylar davrini vujudga kelish sabablari, siyosiy va ma'muriy boshqaruvi, harbiy-moliyaviy tizimi hamda ilm-fan va madaniyat rivojiga oid jihatlari nuqtai nazaridan tahlil qiladi.

METODOLOGIYA (METHODS)

Maqola tarixiy-nazariy sharh bo'lib, davlatning vujudga kelishi, hokimiyat institutlari, ma'muriy tuzilma, harbiy-moliyaviy boshqaruv va madaniy taraqqiyot yo'nalishlari bo'yicha tuzilgan. Siyosiy markazlashuv va keyingi parchalanish bir xil holat sifatida emas, davriy o'zgarishlar doirasida qiyoslanadi. Natijalar yangi empirik ma'lumot emas, tarixiy bayonning mavzuli umumlashtirilishidir.

Asl bibliografiyada Tabariy (n.d.), Mas'udiy (n.d.), Ibn Kasir (n.d.), Hasan Ibrohim Hasan (n.d.), Hitti (n.d.), Kennedy (n.d.) va Donner (n.d.) asarlari keltirilgan.

NATIJALAR (RESULTS)

Abbosiylar hokimiyatining vujudga kelishi

Abbosiylar harakati Ummaviylar davrida kuchaygan ijtimoiy va siyosiy noroziliklar natijasida paydo bo'ldi. Ummaviylar hokimiyati arab qabilalari ustunligiga asoslangan, mavoliy (arab bo'lmagan musulmonlar) va boshqa etnik guruhlar siyosiy va iqtisodiy cheklovlarga duch kelgan edi. Shu sababli jamiyatda kuchli norozilik yuzaga keldi.

Abbosiylar o‘zlarini Payg‘ambar Muhammad sallallohu alayhi va sallamning amakisi Abbos ibn Abdulmuttalib avlodlari sifatida ko‘rsatib, hokimiyat da’vosini diniy-nasabiy asos bilan bog‘ladilar. Xuroson harakatning muhim tayanchi bo‘lib, Abu Muslim Xurosoniy uning siyosiy va harbiy faoliyatida katta rol o‘ynadi. 750-yilda Ummaviylar hokimiyati ag‘darilib, as-Saffoh boshchiligidagi Abbosiylar hukmronligi mustahkamlandi.

Maqolada harakatning uch asosiy omili ajratiladi: soliq va mavqedagi tengsizlikka oid ijtimoiy norozilik, qabilalar va siyosiy guruhlar raqobati, diniy legitimatsiya orqali tarafdorlar yig‘ish. Bu omillar birgalikda yangi hokimiyat shakllanishining siyosiy zaminini tashkil etgan deb talqin qilinadi.

Xalifa va siyosiy boshqaruv

Abbosiylar davrida xalifa oliy hokimiyat egasi sifatida tan olingan bo‘lsa-da, amalda davlat boshqaruvi murakkab tizimga asoslandi. Xalifa diniy va siyosiy yetakchi sifatida Qur‘on va sunnatga tayangan holda hukmronlik qilgan. Shu bilan birga, vazirlar, amaldorlar va harbiy qo‘mondonlar davlat ishlarini amalga oshirishda asosiy rol o‘ynagan.

Ummaviylardan farqli o‘laroq, Abbosiylar siyosiy boshqaruvda faqat arab qabilalariga tayanmay, fors, turk va boshqa xalqlardan ham amaldorlarni jalb qildilar. Bu siyosiy tizimning nisbatan inklyuziv bo‘lishiga xizmat qildi va davlat barqarorligini mustahkamladi.

Xalifa instituti kuchli markazlashuvga asoslangan bo‘lib, viloyatlar voliyalar va amirlar orqali boshqarilgan. Xalifa hukmronligida maslahat va shura prinsiplari ham saqlanib, markaziy hokimiyat bilan mahalliy boshqaruv organlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minladi. Shu bilan birga, ichki siyosiy raqobat va harbiy ta’sir siyosiy barqarorlikni doimiy ravishda sinovdan o‘tkazdi.

Ma’muriy tuzilma va devonlar

Abbosiylar davri rivojlangan ma’muriy apparat bilan ajralib turadi. Devon tizimi davlat boshqaruvida markaziy o‘rin tutgan. Devon al-xaroj (moliya), devon al-jund (harbiy ishlar), devon ar-rasoil (rasmiy yozishmalar) va devon al-barid (pochta va axborot xizmati) kabi idoralar davlat ishlarini tartibli yuritish va markaziy hokimiyatni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan.

Bag‘dodning poytaxt sifatida tanlanishi siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazning shakllanishiga turtki berdi. Bu shahar qisqa vaqt ichida islom dunyosining eng yirik ilmiy va madaniy markaziga aylangan. Ma‘muriy boshqaruv tizimi viloyatlar, shahar va qishloqlar darajasida faoliyat yuritgan, markaziy hokimiyat bilan mahalliy boshqaruv organlari o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni ta‘minlagan.

Harbiy va moliyaviy boshqaruv

Abbosiylar davrida harbiy tizim professional asosda shakllantirildi. Turk va fors aslli harbiylar armiyada muhim o‘rin egalladi. Amir al-jund qo‘shinlarni safarbar qilish, harbiy yurishlarni rejalashtirish va garnizonlarni nazorat qilish bilan shug‘ullangan. Harbiy tizim markazlashgan bo‘lib, viloyatlarda garnizonlar orqali markaziy hokimiyat nazorati ta‘minlangan.

Moliyaviy boshqaruv xiroj, jizya, zakot va bojxona to‘lovlariga asoslangan edi. Davlat daromadlarining samarali taqsimlanishi ilm-fan, qurilish va ijtimoiy sohalarning rivojiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, moliyaviy yukning oshishi va soliqlarning adolatsiz taqsimlanishi viloyatlarda norozilikka olib keldi, bu esa markaziy hokimiyatning zaiflashishiga turtki berdi.

Ilm-fan va madaniyat

Abbosiylar davri Bag‘doddagi ilmiy muhit, tarjima faoliyati hamda falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya, fiqh va adabiyot rivoji bilan tavsiflanadi. Asl matnda «Bayt al-Hikma» yunon, hind va fors manbalarining tarjimasi bilan bog‘langan.

Fiqh tarixida Abu Hanifa, Shofi‘iy va Ahmad ibn Hanbal faoliyati alohida o‘rin tutadi.

Siyosiy zaiflashuv

Davrning keyingi bosqichlarida markaziy hokimiyat zaiflashuvi, viloyatlar mustaqillikka intilishi va ichki nizolar kuchayishi ta‘kidlanadi. 1258-yilda mo‘g‘ullarning Bag‘dodni egallashi shahardagi Abbosiylar xalifaligi yakunini belgiladi. Bu xulosaning doirasi Bag‘doddagi siyosiy markaz bilan cheklanadi.

Muhokama (Discussion)

Abbosiylar tajribasi davlat apparatining rivojlanishi, turli guruhlarini boshqaruvga jalb etish va madaniy faoliyat o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatadi. Biroq 750–1258-yillarni yagona

markazlashgan tuzilma sifatida bayon qilish davr ichidagi farqlarni yashiradi. Xalifaning rasmiy vakolati bilan vazirlar, qo‘mondonlar va viloyat hukmdorlarining amaliy ta’siri alohida qiyoslanishi kerak.

Harbiy ta’minot, soliq tizimi va ilmiy-madaniy faoliyat resurs taqsimoti orqali bog‘langan. Shunga qaramay, madaniy taraqqiyotning barcha ko‘rinishlarini markaziy hokimiyatning bevosita natijasi deb talqin qilish yetarli emas. Maqoladagi umumiy tarixiy tavsiflar davriy va hududiy misollar bilan tekshirilishi lozim.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, Abbosiylar xalifaligi islom tarixida markazlashgan davlat boshqaruvi, rivojlangan ma’muriy apparat, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirish orqali ajralib turadi. Shu bilan birga, ichki siyosiy nizolar va moliyaviy muammolar davlatning zaiflashishiga sabab bo‘lgan. Bu davr musulmon sivilizatsiyasining tarixiy rivojida muhim bosqich sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Donner, F. M. (n.d.). *The early Islamic conquests*.
2. Hasan Ibrohim Hasan. (n.d.). *Tarix al-Islam*.
3. Hitti, P. K. (n.d.). *History of the Arabs*.
4. Ibn Kasir. (n.d.). *Al-bidoya va-n-nihoya*.
5. Kennedy, H. (n.d.). *The early Abbasid caliphate*.
6. Mas’udiy. (n.d.). *Muruj az-zahab*.
7. Tabariy. (n.d.). *Tarix ar-rusul va-l-muluk*.